

Anna Dombrowska-Kaminska. Anthroponyms in warsaw novels by Stefan Wiechecki „Cafe „Pod Minogą”

The proper names in warsaw novels „Cafe „Pod Minogą” by Stefan Wiechecki. The article contains a description of over 80 proper names. There exist feature of specific names used to be adapted in the novels, like elements of Warsaw dialect in literary onomastics. The analyzed anthroponyms also show the derivation process. Moreover dialectal lexis provides information about semantics. It often reflects expressive appellative structures (i.e. cwaniak – Pigułoszczak).

Key words: proper names, literary onomastics.

УДК 811.161.2'37

Наталія Колесник (Чернівці)

ТРАДИЦІЇ ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ОНІМІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті розглянуто праці відомих науковців, викладачів славістичних дисциплін ХІХ ст., присвячені дослідженню народнопоетичної творчості. Проаналізовано основні підходи учених-славістів цього періоду до вивчення власних назв, засвідчених текстами фольклору, в контексті загальнослов'янських студій фольклорної ономастики.

Ключові слова: славістика, фольклор, фольклорна ономастика, фольклорна власна назва.

Кінець ХХ ст. був позначений доволі відчутним поживаленням досліджень з фольклорної ономастики у більшості слов'янських лінгвістик. Але на межі першого і другого десятиліть ХХІ ст. ономастичні дослідження на матеріалі фольклору становлять такий собі конгломерат різних за часом постановки і навіть належністю до різних галузей лінгвістики (і не тільки лінгвістики) прийомів і підходів вивчення без того об'єднавчого стержня, який засвідчив би їх самодостатність і методологічну цілісність. Гадаємо, рух уперед неможливий без чіткого усвідомлення того шляху, який пройшли студії,

присвячені власним назвам в усній народній творчості. Звернення до початків дослідження фольклорних онімів дасть змогу побачити джерела сьгоднішніх надбань і втрат у цій сфері та чіткіше уявити шляхи подальшого розвитку фольклорної ономастики. Цінними з цієї позиції видаються нам праці видатних славістів ХІХ ст., з яких, власне, і почався відлік наукового вивчення фольклоронімів.

У ХІХ ст., передовсім у другій його половині, більшість викладачів-славістів мала безпосередній стосунок до збирання і запису скарбів народної словесності, студій фольклору, зокрема народно-пісенного слова, що на той час мали переважно синкретичний характер. Це була загалом загальнослов'янська тенденція. Захоплення фольклором не оминуло, мабуть, жодного зі славістів тієї доби. Згадаймо, бодай, імена словенця Ф. Міклошича, хорвата В. Ягича, чеха Ї. Полівки, росіян О. Афанасьєва, Ф. Буслаєва, І. Срезневського і, звичайно, українців Й. Бодяньського, М. Максимовича, О. Потєбні та ін.

Перші спроби залучення до наукових студій фольклорних власних назв сягають другої половини ХІХ ст. і, зазвичай, опосередковано пов'язані з діяльністю університетських осередків, зокрема кафедр славістики. Загальновідомо, що саме цей період позначений нечуванним до того часу інтересом до усної народної творчості. Записування та публікація фольклору на теренах усього слов'янського світу в цей час гідні подиву й захоплення. Загальновідомим є і той факт, що фіксація фольклорних скарбів не була самоціллю, хоч сама по собі теж заслуговує на вдячність нащадків. Уже від самого початку відомі вчені у фольклорних матеріалах намагалися знайти відповіді на гостроцікаві питання давньої історії слов'ян, слов'янського етногенезу (слов'янської спільності і прабатьківщини слов'ян) та слов'янської культури, адже ХІХ ст. було переломним для самовизначення багатьох слов'янських народів, формування національної свідомості, народження і утвердження (як, наприклад, в українців) ідеї соборності нації попри її розпорошеність по різних імперіях. Отож, цілком закономірно, що фольклорні власні назви потрапили в коло інтересів відомих на той час викладачів-славістів. Їх студії народнопісенного слова загалом, а власних назв зокрема, відбувалися, за сучасною термінологією, насамперед в етнолігвістичному, лінгвокультурологічному аспекті, учених цікавили не лише образні, виразові можливості уснопоетичного слова, а й його зв'язки з

національною міфологією, світобаченням народу, національною історією та культурою, повсякденним життям.

У цей час прийшло усвідомлення усної словесності як важливого джерела вивчення народної мови, що зберігає її „в усій своїй чистоті, невідомості, свіжості й багатстві” [Бодяньський: 24]. Природно, виник інтерес і до фольклорних онімів. Проте вивчення власних назв, засвідчених текстами фольклору, в другій половині XIX ст. нічим не відрізнялося від вивчення онімів, зафіксованих іншими джерелами. На той час у лінгвістиці дані ономастики сприймали як своєрідний допоміжний науково-дослідний об’єкт для різних гуманітарних наук [Худаш: 11]. Наприклад, здійснений М. Худашем огляд праць другої половини XIX – поч. XX ст. про українську антропонімію рясніє коментарями на кшталт: „першорядна роль належить тут етнографам та історикам”, „М. Сумцов (як і А. Степовий. – Н. К.) ... поставив собі за мету дати про них (українські прізвища. – Н. К.) читачеві лише загальне поняття як явище етнографічне”, „знову йде мова про антропонімічне дослідження в етнографічному плані”, „стаття написана в етнографічному аспекті без елементів лінгвістичного аналізу” тощо [Худаш: 21, 22, 25, 27]. Це, зрештою, закономірно, бо на той час ономастики як науки не існувало або, за влучним висловлюванням М. Худаша, вона „знаходилася ще в зародку” [Худаш: 11], як і етнолінгвістика, лінгвофольклористика тощо. Тоді радше йшлося про філологічні студії загалом: історія лінгвістики цей період називає філологією, коли під впливом романтизму почали формуватися германістика, романістика і, звичайно, славістика [Лучик: 10]. Такий загальний, почасти гуманітарний, почасти філологічний, почасти лінгвістичний підходи до вивчення власних назв у фольклорних текстах був зумовлений вихідними позиціями тодішньої філологічної науки.

Дослідники усної народної творчості (а це насамперед славісти, які працювали в Київському, Харківському, Московському та Петербурзькому університетах) Й. Бодяньський, М. Максимович, О. Потєбня, Ф. Буслаєв та ін. звернули передовсім увагу на ті власні назви, що належали до репрезентативної лексики фольклору, на слова, ужиті на позначення образів-символів, які розглядали з метою з’ясувати їх міфологічну основу. Досліджувався не онім сам по собі – на вістрі наукового інтересу опинилися пошуки історичних прототипів, міфо-

логічних джерел того чи того персонажа фольклору і пов'язаний з цими студіями етимологічний аналіз.

У зв'язку з порушеною проблемою звернемося до кількох найпоказовіших праць цього періоду.

Так, Й. Бодянський, засновник східнослов'янської славістики, доктор слов'янської філології, професор кафедри історії та літератури слов'янських мов Московського університету, який поряд Я. Колларом, Ф. Міклошичем, одним з перших звернув увагу на цінність народної творчості для наукових студій, у дисертаційній роботі „О народной поэзии славянских племен” (1837 р.) загалом небагато місця присвятив власне онімам, а саме: дослідник залучає окремі імена як приклади, коли йдеться про насиченість слов'янських народних пісень демінутивними формами (*Іван, Ваня, Івась, Івасько, Івасенько, Івасечко* і т. д., *Ян, Янко, Яничек, Ясь, Ясенько; Анна, Аннушка, Ганна, Ганночка, Ганнонька, Ганнуся, Ганнусенька, Ганнулька, Ганнулечка, Галя, Галочка, Галонька* і т. д.), назви міст та рік згадує, коли говорить про варіативність, притаманну народній поезії: *Дунай, Дон, Москва, Київ, Краків, Прага, Бистриця, Білград* і т. д. [Бодянський: 151]. Проте в згадуваній праці зроблено чимало суттєвих зауважень щодо специфіки фольклорних творів, насамперед пісенних, які Й. Бодянський вважав першопочатком словесності, передовсім народної. На його думку, в піснях, як у материнському лоні, наявні всі елементи подальшого життя поезії, її поступу, самовдосконалення і буття [Бодянський: 18]. Наскрізною ідеєю аналізованого дослідження є думка про те, що народна поезія – правдивий відбиток внутрішнього і зовнішнього життя народу, його способу існування, дзеркало його життєвих шляхів, духу прожитого і пережитого [Бодянський: 10, 11, 14, 21, 31, 54]. Учений вважає, що народна поезія є пам'ятником священної давнини, живим літописом часів, що давно минули, сповіддю душі народу, журналом, щоденником, у який народ записував про все, що його бодай трохи вразило, схвилювало тощо [Бодянський: 21, 31, 135]. Подібні зауваги мають безпосередній стосунок до сучасних лінгвокультурологічних студій фольклорних текстів. Звертає Й. Бодянський увагу і на мову усної поезії, яка є насправді народною, у ній, на його думку, збережено всі природні особливості народної мови, звороти і зиви [Бодянський: 29], що може, на наш погляд, свідчити й на користь правдивості та повноцінності фіксації фольк-

лорними творами фольклорного іменника, а також його беззаперечної відповідності іменнику народнорозмовному.

Говорячи про правдивість народної поезії, Й. Бодяньський акцентує на специфіці „історичної правди”, засвідченої текстами фольклору: годі в них шукати літописних чи інших подробиць того чи того факту, тієї чи тієї особи, важливим є саме свідчення-присуд сучасника певної історичної події [Бодяньський: 27]. Фольклорний текст учений вважав унікальним джерелом народної міфології, а відповідно, додамо, і міфонімів [Бодяньський: 28].

Особливо важливим для вивчення фольклорних онімів є таке спостереження Й. Бодяньського: пісня не суперечить жодному зі світів – ні ідеальному, ні дійсному, – не віддає перевагу ні першому, ні другому; в ній вони обидва присутні в суворій відповідності, закони обох враховано; в ній усе дихає, усе навіює справжнє життя [Бодяньський: 45]. Саме таке розуміння специфіки фольклорного твору, зокрема пісенного, на нашу думку, забезпечує найперспективніший підхід до вивчення фольклорних онімів, що, за спостереженнями сучасних лінгвофольклористів та ономастів, є унікальним поєднанням граничної узагальненості і нерідко (усе це чітко регулюється в кожному із жанрів зокрема) нагальної необхідності конкретного носія. Не менш важливим є також міркування дослідника щодо специфіки народної поезії кожного зі слов'янських народів зокрема [Бодяньський: 67-146], бо вивчення ономастичного простору українського фольклору на тлі все-слов'янському у зіставленні з фольклорними іменниками інших слов'ян є, на нашу думку, доволі перспективним напрямом дослідження у фольклорній ономастиці.

Ф. Буслав, на противагу Й. Бодяньському, цікавився не пісенним, а епічним фольклором. Серед його праць варто згадати такі: „Об эпических выражениях украинской поэзии” (1850), „Эпическая поэзия” (1851), „Русский народный эпос” (1859), „О народной поэзии в древней русской литературе” (1861), „Русский богатырский эпос” (1862), „Бытовые слои русского эпоса” (1871), які містять як певні інтерпретації передовсім власних найменувань міфічних персонажів фольклору, так і спостереження щодо специфіки фольклорних творів, фольклорної мови, фольклорного слова. До речі, стаття „О народной поэзии в древней русской литературе”, видрукувана 1861 р. в збірнику „Древ-

не-русская народная литература и искусство”, має безпосередній стосунок до викладацької діяльності Ф. Буслаєва: це промова, виголошена ним на урочистих зборах Московського університету 12 січня 1859 року.

Як і Й. Бодянський, Ф. Буслаєв наголошує на вагомості свідчень народної творчості, яка відтворює події, характери в усій життєвій повноті і різноманітності зовнішніх обставин, з усією глибиною і щирістю вірувань і переконань [Буслаєв 1861: 2]. Вивчення фольклору, на його думку, – це дослідження сокровених основ національності [Буслаєв 2003: 89], бо усна народна творчість – це спадок цілого народу [Буслаєв 2003: 148, 153], слово цілого народу, глас народу [Буслаєв 2003: 90], вираження його творчого духу [Буслаєв 2003: 93]. Учений, розглядаючи українські історичні пісні, висловлює думку, що їхня мова повинна стати об'єктом наукового вивчення, бо утворення поетичних форм фольклору не залежить від випадковостей особи поета, а разом з мовою, віруваннями та переказами належить цілому народові. Міф, зауважує дослідник, з часом забувається, його місце посідають історичні події та житейські дрібниці, але епічний стиль як зібрання вражень і уявлень, одного разу поставши в мові, і при зміненому змісті поетичного твору приховує давніші натяки на давноминулі вірування, що колись створили народний міф [Буслаєв 2003: 148]. Мова, на думку Ф. Буслаєва (додамо: і фольклорна онімія як її складник), з більшою пружністю утримує в собі давнину порівняно з поетичним змістом казок і пісень, який залежніший від змін долі народу і більш підпорядкований особистій сваволі [Буслаєв 2003: 148]. Така позиція дає змогу вченому, попри зауваження в одній із згаданих вище статей, що оніми в народних переказах не мають жодного змісту і є пізнішими вкрапленнями, шукати в багатьох власних назвах героїчного епосу міфологічної основи. Так, особове ім'я *Ілля* богатиря Муромця Ф. Буслаєв пов'язує з язичницьким богом Перуном [Буслаєв 2003: 102], прізвисько князя Володимира *Красне Сонечко* – з Дажбогом, Сварогом [Буслаєв 2003: 236], найменування міфічних персонажів *Змія Горинича* та *баби Горинянки*, з огляду на їх причетність до ранньої титанічної породи, виводить від апелювання *гора* [Буслаєв 2003: 183-4].

Проте чи не найбільше уваги приділив дослідник назвам річок, які, зважаючи на природні умови Русі, умови побуту наших предків,

стали основою їхніх міфічних уявлень: епос оспівує знамениті ріки, персоніфікуючи їх з богатырями давнішої доби. За іменем кожної з них – низка епічних оповідок: *Дон і Дніпро* походять з крові богатыря *Дону* та його дружини *Непри Королевичны*, тобто *Днепры*; так само у фольклорі пояснено походження *Дунаю*, лише замість *Днепры* він одружений з войовничою *Настасьей Королевичной* [Буслаєв 2003: 173-174]; назву ріки *Волхв* пов'язано з найменуванням чарівника *Волхва*, сина міфічного *Словена* [Буслаєв 2003: 174, 318]. На думку Ф. Буслаєва, поселяючись уздовж річок, слов'яни називали їх давніми найменуваннями, можливо, принесеними зі своєї прабатьківщини, що мали апелятивне значення води взагалі. Персоніфікація ж важливих для етносу річок була викликана потребою виділити із загальної маси *безразличних* уявлень чітко визначені і точні обриси відомої ріки [Буслаєв 2003: 173].

Учений найменування усіх головних річок слов'ян, а саме: *Сави, Драви, Одри чи Одеру, Ра, Ути, Дону, Дунаю*, – кваліфікує як давньоіндоєвропейські за походженням, що мають споріднені форми в санскриті у значенні води чи ріки; або ж, вочевидь, походять з давніх індоєвропейських коренів, що найкраще збереглися в санскриті. Присутні в мові осетинів донині звукосполучення *дон* і *дун* пов'язані зі значенням води загалом. Таке ж значення вони мали і в мові слов'ян. На підтвердження цієї думки наведено рядки з однієї польської пісні: *за реками... за дунаями* [Буслаєв 2003: 173].

Не можемо обминути увагою ще одне висловлене мимохідь спостереження Ф. Буслаєва. Розмірковуючи над проблемою тісного взаємозв'язку мови і мислення народу (творця фольклорних скарбів), над особливостями мови тих часів, яка була не зовнішнім вираженням, а суттєвим складником цілісної морально-етичної діяльності усього народу, він пише: „Власна назва міста чи якогось урочища змушувала пригадати цілу казку, казка базувалася на переказі, частково історичному, частково міфічному; міф одягався в поетичну форму пісні, пісня звучала на громадському святі, весіллі чи на похороні. Усе відбувалося так, як повелося споконвіку...” [Буслаєв 2003: 25]. Отже, сам про те не здогадуючись, бо наведена цитата була покликана насамперед переконати в традиційності мови фольклору, її здатності зберігати архаїчні елементи і мінімальній залежності від волі окремої особистості,

Ф. Буслаєв зауважив, що конкретний фольклоронім може бути пов'язаний з певним сюжетом, бути його маркером.

Як Й. Бодянський, так і Ф. Буслаєв спробували також пояснити походження етноніма *слов'янин*. Перший з них тлумачить його як похідне від іменника *слово*: слов'яни – „народ словний”, де б вони не були, слово завжди їх супроводжувало, миттєво говорило про них, у ньому вони себе тут же проявляли; довіряли все слову-пісні як найвірнішому, найнадійнішому, єдиному другові й супутнику [Бодянський 1837: 23]. Ф. Буслаєв пов'язує етнонім з легендою про богатиря *Волхва Сеславича*, істоту титанічного, давнього походження, старшого сина *Словена*, від якого начебто і отримали своє ім'я слов'яни [Буслаєв 2003: 175-177].

М. Максимович, перший ректор Київського університету, який поряд з Харківським університетом входив до числа найстаріших вузів на теренах Російської імперії, у праці „Дни и месяцы украинского селянина” наводить, покликаючись на народні перекази з доби язичництва, народні етимології деяких назв свят: *Сухий четвер*, *Русальний тиждень*, *Рахманський Великдень*, казкових героїв (*Котигорошка*), богів (*Ярило* – бог весни, назва якого походить від слова *яро* чи *яр* – весна, від якого узяла початок і назва хліба, що сіють навесні – *ярина*; *Кострубонько* – сама весна, персоніфікована в чоловічій іпостасі, те саме, що й російська *Кострома* та *Ярило* – бог весни). У праці проаналізовано найменування однієї з найулюбленіших казок українців „Про Котигорошка” та виписано давньослов'янсько-давньогрецько-давньоіндійські міфологічні паралелі до імен казкових героїв: *Солнце-мати* (у Чеха Вацерада, сучасника Нестора слов'янська богиня *Летница*) – *Латона*, *Морская пани* / *Лада* – *Венера* – *Лакшми*, *Солнце-Царь* – *Дажьбог*. Здійснений огляд дав змогу вченому підсумувати: увійшовши в коло народних руських пісень, звичаїв, вірувань, казок, ми разом з тим неодмінно увійшли в коло міфології; бо у всьому тут яскраво пістріє і дзвінко відлунює пращурівська, язичницька давнина Руської землі, донині нерозгадана, але яку тепер вивчають і спостерігають з належною увагою і розумінням [Максимович 1877].

М. Максимович наводить також паралелі з апелювальною лексикою, засвідченою, наприклад, українським просторіччям (*коструб*, *перун*), і висновкує: імена язичницьких богів, переходячи в загальні

назви, утримували дешищо їхніх властивостей і належностей [Максимович 1877].

Детально розглянувши купальський обряд, учений висловлює припущення про співвіднесення у текстах пісень, які його супроводжують, християнського імені *Ганна* і язичницького *Купала* з одним образом – „водною богинею *Купалою* або *Купальницею*, яку згодом буде названо *Ганною* або *Анною*” [Максимович 1947: 244]. Як і Ф. Буслаєв, щоправда, швидше за нього, М. Максимович зауважив, що у фольклорних текстах з часом язичницькі теоніми було замінено християнськими іменами.

Отже, у працях XIX ст., серед яких переважають етнографічно-фольклористичні, власні назви залучено здебільшого принагідно, їх ще не усвідомлювали як окремих об'єкт дослідження, самостійну смислову сутність, але аналізували насамперед як атрибут персонажа, певного сюжету і навіть жанру. Тільки в деяких випадках здійснено спроби їх етимологічного аналізу, частіше до них зверталися у зв'язку з потребою інтерпретувати той чи той персонаж, нерідко дослідники використовували ономастичний матеріал як додатковий аргумент задекларованих ними думок. Цей „несамостійний, підсобний по відношенню до зацікавлених в ономастиці дисциплін” етап, зрештою, за С. Роспондом, пройшла вся слов'янська ономастика [Роспонд 1962: 11]. Проте з погляду XXI ст. подібні студії можемо кваліфікувати не як підсобний етап, а швидше як перші спроби дослідження фольклорних власних назв у руслі сучасної лінгвокультурологічної парадигми. З огляду на те, що вивчення народнопоетичного слова загалом, а власних назв зокрема у працях університетських викладачів-славістів XIX ст. відбувалося, за сучасною термінологією, у лінгвокультурологічному аспекті, їх цікавили не лише образні, виразові можливості уснопоетичного слова, а й його зв'язки з національною міфологією, світобаченням, історією та культурою. Сьогодні, коли етнолінгвістичні та лінгвофольклористичні дослідження стають усе популярнішими, зроблене ними може відкрити нові підходи (недаремно кажуть, що все нове – це добре забуте старе) у вивченні фольклорних власних назв, оскільки дослідження фольклоронімів з погляду лише ономастики або поетики, вважаємо, не дає цілісного уявлення про сутність, буття власної назви у фольклорному тексті.

ЛІТЕРАТУРА

- Бодянский: Бодянский И. О народной поэзии славянских племенъ. – М., 1837. – 154 с.
- Буслаев 1861: Буслаев Ф. Древне-русская народная литература и искусство / Ф. Буслаев. – Санктпетербург, 1861. – Т. II. – 429 с.
- Буслаев 2003: Буслаев Ф. И. Народный эпос и мифология; сост., вступ. ст., коммент. С. Н. Азбелева. – М.: Высшая школа, 2003. – 400 с.
- Лучик: Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології: Підручник. – К.: ВЦ „Академія”, 2008. – 344 с.
- Максимович 1877: Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина // Собрание сочинений М. А. Максимовича, том II. – Киев, 1877. – Режим доступу: <http://www.bolesmir.ru/index.php?content=text&name=o20&gl=createfirst&PHPSESSID=a5668cc82a7a2df705fbf55d7d7d8fad>
- Максимович 1947: Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина (IV июнь) // Мистецтво. Фольклор. Етнографія: Наукові записки ІМФЕ. – Т. 1. – К.: Вид. АН УРСР, 1947. – С. 220-250.
- Нечуй-Левицький: Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К.: АТ „Обереги”, 1992. – 88 с.
- Роспонд: Роспонд С. Перспективы развития славянской ономастики // Вопросы языкознания. – 1962. – № 4. – С. 9-19.
- Худаш: Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 235 с.

Natalia Kolesnyk. Traditions of folklore onyms studies In eastern slavic linguistics

The article deals with the study of outstanding linguists, professors of Slavic studies in nineteenth century dedicated to the study of popular songs. The main approaches of these scholars have been analysed in terms of proper names studies that are found in folklore texts in context of common Slavic studies and folklore onomastics in particular.

Key words: Slavic studies, folklore, folklore onomastics, folklore proper name.